

Dels 0 als 24 mesos:

Segons Díaz (2004), un infant dels 0 als 24 mesos és **allò que percep**. Cap a la desena setmana de vida comença a mirar més enllà del seu cos i del de la seva mare, és quan descobreix al seu pare. A la setena setmana és capaç de reconèixer al rostre de la seva mare entre tots els altres rostres. Apareix una resposta de precaució davant dels estranys. Fins aquest moment la pèrdua d'una persona, incloent-hi la mare no serà percebuda com a pèrdua pel nadó: ell es troba concentrat en el seu propi cos i no diferencia unes persones d'altres. "Com que encara no té un sentit del temps, el nadó viu en el temps present, la vida és presència i la mort, absència" (Esquerda i Agustí, 2009).

Ara bé, des del primer moment en aquest món, necessita la continuïtat de les seves rutines i la seguretat del seu aliment. Si en aquesta primera etapa es produeix una mort en la família, acusarà els canvis en els seus hàbits i reaccionarà. La seva reacció dependrà del seu caràcter, podrà ser més tranquil·la i farà servir l'estratègia de dormir o més nerviosa i no parará de ploriquejar i moure's per ser atès i calmat. En una altre vessant, s'ha de tenir en compte que el dol és un procés que comporta un gran dolor emocional per a persona que ha patit la pèrdua; alhora el nadó requereix gran atenció emocional i és d'aquesta manera, amb canvis en l'atenció i la percepció emocional que l'afectarà la pèrdua. Els nadons s'adonen de les emocions de la mare i també manifesten conductes com a resposta al dol dels progenitors; així doncs pot estar més irritable, neguitós, demostrar malestar, plorar més de l'habitual.

Sovint els adults els considerem massa petits per entendre el què ha succeït i és cert, cognitivament no pot entendre moltes coses, però sí que les percep i reacciona davant de les emocions dels altres i d'allò que percep. Aquestes expressions són el procés de dol dels petits infants. Difícilment en els primers mesos de vida el nen haurà fet un vincle fort amb gaires familiars més enllà del pare i la mare. La pèrdua en teoria l'afectarà poc si el vincle amb la mare es manté. S'ha de tenir en compte però quan en una família hi ha una pèrdua significativa, es produeix un canvi en tot l'entorn i com ja s'ha dit anteriorment els nadons són molt sensibles a l'estat d'ànim i a les emocions dels altres; que de retruc és molt probable que es faran notar amb les rutines que l'afecten directament, horaris, pautes, atenció, etc.

Possibles reaccions de dol del nadó (0 - 24 mesos)

Plor/Trastorns del son/Trastorns de l'alimentació/Conductes regressives (xumar el dit, postures fetals...)/Angoixa davant a pèrdua del cuidador (mare)/Mal humor/Rabies/Atacs de ràbia

Cerca de l'ésser estimat i perdut, buscant-lo amb la mirada (expectació)/Irritabilitat/Indiferència

Font: Esquerda i Agustí (2009), Kroen (2002) i Rojas (2008)

Dels 2 als 6 anys:

Segons Díaz (2004) dels 2 als 6 anys, es dona una gran revolució en el pensament infantil. El nadó amb aquests anys de vida ha anat aprenent que és un ésser en si mateix, que hi ha un món ple d'objectes i d'altres éssers i ha establert les bases del seu caràcter, les normes de relació amb els altres i els elements bàsics per a la comunicació.

En aquesta etapa aprèn que **els objectes i éssers són permanents** encara que ell no els vegi. És per aquest motiu que el nen troba molt divertit i plaent quan es juga al joc en què l'adult es tapa la cara (desapareix) i se la destapa de sobte (reapareix). No es cansa de jugar a aquest joc perquè està aprenent que l'objecte és permanent.

També comença a establir **relacions de causa-efecte**. Entendre això té unes implicacions enfront de la mort. I provocarà l'enyor quan no està amb la mare i la necessitat de retrobar-la. El nen la recordarà i estarà convençut que ella ha de tornar i es desesperarà

quan vegi que no s'esdevé. A l'inici de la seva vida, el nen no entén quina relació existeix entre un objecte, el signe que el representa i la paraula que l'identifica. La capacitat de dur-ho a terme és al llarg de l'etapa dels 2 als 6 anys que es desenvolupa.

Primerament abans dels 2 anys inicia la comunicació amb balbuceigs, crits, paraules curtes però no té una intenció de comunicar ni relaciona conceptes sinó que ho farà més endavant; **la intenció comunicativa s'inicia al voltant dels dos anys**. És quan és capaç de relacionar el seu pensament amb les paraules que ha après. Uneix pensament i llenguatge. Les paraules són representatives del seu pensament.

A partir dels dos anys ja es pot parlar del **concepte de mort**, a un nivell elemental en el nen. Solem creure que els infants, en aquestes edats són massa petits per comprendre. En realitat la seva comprensió no és com la d'un adult però senten la pèrdua i experimenten emocions talment com nosaltres. A mes, de les diverses reaccions sobre com viuen el dol els infants d'aquesta edat una constant és la **concreció en les preguntes que fa i sobretot la repetició**, que pot arribar a ser esgotadora. Segons Esquerda i Agustí (2009) és molt important que se li respongui sempre i de la mateixa manera, ja que és així com serà capaç de dur a terme un **procés d'elaboració dels esdeveniments**.

En aquesta edat costa molt entendre la noció **d'irreversibilitat**, amb la qual cosa la defunció per l'infant és temporal, com anar de vacances o dormir. Per a ells el temps és circular i organitzat per les rutines diàries (esmorzar, dinar, berenar i sopar i l'any és una seqüència repetitiva de les estacions). És per això, per aquesta característica cognitiva, que fins i tot quan sembli que hagi entès que la persona estimada no tornarà, preguntarà una altra vegada, -quan vindrà?. Està comprovant la realitat, és un patró normal de desenvolupament que significa que l'infant està intentant assimilar **el que és real del que no ho és**.

En aquesta edat, **dels 2 als 6 anys** estan molt condicionats per com elabora el dol el nucli familiar. Prenen als seus pares com a model i a altres adults propers, i els imitaran, perquè ells encara no coneixen la manera d'expressar el dolor.

També en aquesta etapa, el pensament és molt **egocèntric**. Acostuma a creure's el centre de tot el que passa al món, per la qual cosa **és molt freqüent que experimenti sentiments de culpabilitat**.

Els infants de 2 a 6 anys que els costi expressar-se emocionalment o per mitjà de la parla, cal observar-los i sobretot en el moment de joc. És un moment en el qual ens pot donar molta informació, ja que s'usa per exterioritzar i ho fan servir per elaborar un joc simbòlic. És un recurs importantíssim, ja que és el centre de la seva activitat. Com a educadors, no podem desapropiar aquest recurs. Té un efecte catàrtic així com el dibuix.

Possibles reaccions de dol de l'infant (2-6 anys)

Manca de reacció/Plor desesperat/Pregunta constant de quan tornarà el difunt/Por de preguntar/Por per l'enuig o el plor de l'adult/Por per a una altra pèrdua/Desesperació/Mecanisme de fugit o abstruir-se/Regressions (enuresis nocturnes, xumar-se el dit, no vestir-se sol, no menjar sol.../Ansietat per separar-se del progenitor/Por en quedar-se sol (habitació, lavabo, dormir)/Culpabilitat/Lligam entre esdeveniments irrealment o desitjos amb situacions reals (sense sentit i connexió aparent)/Capacitat de joc i riure alternat amb estones de desesperació./Ús del joc com a forma d'expressió./Comprovació de la realitat/Estableixen nous vincles amb persones properes, per exemple la mestra

Font: Esquerda i Agustí (2009) , Kroen (2002) i Rojas (2008)

Dels 6 als 8 anys:

Segons Díaz (2004) dels 6 als 8 anys és una etapa de canvis importants en la ment infantil. Desenvolupa la seva capacitat intel·lectual i de raonament i tindrà un primer contacte amb el què podem anomenar **pensament científic**. És el moment en què els infants aprenen que **les coses tenen una causa real**, no miraculosa, fantàstica o màgica.

El nen d'aquesta edat comença a plantejar-se grans qüestions existencials i filosòfiques i busca les respostes en un raonament més objectiu, més madur. Tot i que encara li costa distingir a la pràctica **entre viu i no viu**. Ja comença a ser capaç de **diferenciar entre la realitat i la fantasia i comença a entendre el caràcter definitiu de la mort**. Pel que fa a les

relacions interpersonals, es dóna la descentralització. A partir dels **6 anys supera l'egocentrisme** anterior i va passant cap a una concepció en la qual els altres també existeixen amb els seus propis i variats sentiments i motius. Anteriorment el nen no podia posar-se al lloc de l'altre, mostrava dificultats empàtiques, tot acabava i començava en ell mateix i en que percebia. Ara és quan comença a comprendre la pluralitat.

Als **7 i als 8 anys** el **grup d'amics** comença a prendre una important rellevància i s'agafa com a referents els iguals; per a ell esdevé **molt important ser-ne un de més**. L'evolució cognitiva i de relació comporta importants canvis en la forma que el nen té d'entendre la vida i en la seva representació mental de la realitat i de retruc també comporta variacions en el seu concepte de mort. A aquesta edat, **entenen completament el concepte de la mort**, el què significa i són capaços d'entendre **la irreversibilitat** del fet. Però malgrat que cognitivament estan preparats per entendre la mort com a fet, és possible que no puguin comprendre el que els suposarà en la seva vida. És molt comú que en infants d'aquestes edats, apareguin les **pors**.

Als **6 anys** un nen està convençut que ell no morirà mai, als **7** comença a dubtar-ho però encara manté l'esperança i es nega activament a creure-s'ho i finalment als **8 anys, ha assolit prou consciència de si mateix com a ésser humà per saber que ell també morirà**. És a partir d'aquest moment en què s'entén una altra característica del concepte morir, la **universalitat** (tot el que està viu, mor).

Les seves reaccions bàsiques al dol ja s'estructuren al voltant de quatre estats emocionals principals com en l'adult: **tristesa, ansietat, culpa i ràbia**.

Possibles reaccions de dol de l'infant (6 – 8 anys)

Negació/Idealització del difunt/Busquen a la persona morta/Bloqueig emocional/Manca d'expressió emocional/Regressions/Tristesa amb plors/Manca d'il·lusió/Desesperació/Ansietat en forma de preocupacions pel futur/Pors variades/Preguntes sobre el futur i sobre hipòtesis/Inquietud/Culpabilitat i retrets cap a un mateix i als altres/Ràbia i trastorns de conducta/Explosions de còlera/Despit/Alteracions en el rendiment escolar/Manca de concentració, atenció i pensament dispers/Confusió i desorientació/Problemes de memòria/Manifestacions psicossomàtiques (mal de panxa, de cap, de coll, nus a la gola, palpitations, cansament, sospirs, falta d'aire, dolor toràcic..)/Alteració del sistema immunitari/Hiperresponsabilitat (es fan grans i assumeixen rols que pertanyien al difunt)/Percepció de la presència de la persona desapareguda.

Font: Esquerda i Agustí (2009) , Kroen (2002) i Rojas (2008)

Dels 8 als 12 anys:

Segons Díaz (2004) els nois entre 8 i 12 anys van formant el seu pensament tal com serà en l'adult. S'assoleixen les darreres capacitats que possibilitaran en el nen el raonament amb una lògica madura. S'assoleix la capacitat de **comprensió de conceptes abstractes**, que al final d'aquesta etapa ja estarà plenament desenvolupada. Això vol dir que el significat de les paraules, les entén tal com en el món adult. Més darrerament en aquesta etapa, en la **preadolescència**, s'està en un moment vital d'allunyament de la família. És una transició plena de complexitats, canvis i confusió. El que és comú a tots els infants d'aquesta edat és que tenen la necessitat de desenvolupar la seva identitat. Donen molta importància al seu **grup d'iguals i a ser acceptats**.

L'única cosa que separa la ment infantil de la de l'adult al final d'aquesta etapa és que als 12 anys el noi encara no és capaç de conèixer el seu propi procés mental.

Les modificacions i evolucions en la capacitat mental infantil tenen importants implicacions en els conceptes de vida i de mort, ja que a partir d'ara el nen entén que **els éssers vius són aquells que estan dotats de moviment propi i ja els pot diferenciar dels objectes que es mouen per moviments induïts**. El concepte de mort evoluciona, i implica un procés que s'esdevé en tot ésser viu, i pot entendre que pot afectar a persones que coneix i estima. Fins i tot ell mateix pot morir tot i que molt enllà en el temps. **Al llarg d'aquests anys va despersonalitzant la mort i deixa de veure-la com un personatge i comença a entendre-la com un concepte que suposa la fi de les funcions biològiques i psicològiques de la persona**. Al llarg de tota aquesta etapa assajarà de comprendre el

misteri de la vida. Per primera vegada el seu interès se centra a entendre què passa més enllà de la mort.

En aquesta etapa, el noi es troba immers en un estat emocional molt inestable i feble, ja que és una època en què l'afectivitat està a flor de pell, contraposat a moments en què l'expressió emocional serà impossible, és la preadolescència. El què els nois pretenen amb totes les forces és ser **iguals** que els seus companys, que el seu grup (roba, pentinat, hàbits).

La mort d'un ésser estimat els fa **diferents** i és un condicionant totalment negatiu. No volen mostrar-se febles i l'expressió d'emocions és molt més difícil. El dol en aquesta etapa, serà més o menys difícil segons l'evolució personal prèvia i de relació que es té amb la família. Resultat del moment en què estan vivint grans canvis en l'àmbit personal, emocional, social i físic. És molt habitual que es tanquin en les pròpies aficions i a manifestar-se poc en família, ja que dona més importància al grup d'amics perquè creu que ningú podrà comprendre'l millor.

Possibles reaccions de dol de l'infant (8 - 12 anys)

Cerca d'afecte i consol en el seu grup d'edat/Por a expressar el dolor, el plor/Tristesia/Intent de reprimir el dolor/Dificultat per acceptar les pròpies emocions/Rols d'adult i de cuidadors, hiperresponsabilització/Agressivitat/Intimidació dels altres/Revelar-se/Irritabilitat/Por de la pròpia mortalitat i al desconegut/Alteracions del son, de l'alimentació/Manca d'interès/Manifestacions íntimes de la pèrdua/Tancar-se dins del seu món/Ansietat/Culpabilitat/Ràbia/Conductes transgressores i desafiantes/Cerca de límits/Consum de tòxics/Sexualitat desfermada

Font: Esquerda i Agustí (2009) , Kroen (2002) i Rojas (2008)

“El dol, època de molt patiment, necessita ser comunicat i treballat per anar elaborant i reconstruint nous lligams, nous vincles per tornar a viure, ja que la pèrdua ha produït en l'individu una aturada en la quotidianitat. Ajornar-lo, amagar-lo pot crear encara més sofriment i en situacions difícils o complexes que comportin pèrdua d'equilibri personal, pot aflorar amb més força encara, cosa que pot prolongar el dolor i dificultar-ne la contenció”.

(Esquerda i Agustí, 2009).

Recull fet en base opinions de diverses autores, veure links.

Cristina Vallès Orianne

Coordinadora DMD-Girona

Telèfon: 673222930

dmd.girona@gmail.com

www.eutanasia.cat